

'לא עיר, אלא שיר'

השאיפה לעצמאות עברית. בעוד ירושלים הייתה עיר העבר וחיפה עיר העתיד, תל-אביב הייתה עיר ההווה: עיר חדשה, המתפתחת במהירות, החוגגת את הווייתה העירונית באתרי בנייה, ברחובות הנסללים, בחנויות ובכתי מלאכה, בכתי קולנוע ובתאטראות, בכתי קפה ובמסעדות.

בתור מיתוס ציוני ייצגה העיר העברית הראשונה את התחייה הלאומית. אך בשולי מיתוס תל-אביב צמחה העיר הנהנתנית של יושבי בתי קפה ובתי מרוח. לעומת זאת מתנגדיה של תל-אביב ראו בה 'תל גזוז'. הצלחתה של תל-אביב עוררה קנאה וטינה. בשנת 1934, כאשר חגגה העיר את יובל הכסף שלה, כתב משה סמילנסקי: 'מחשבתה היסודית של תל אביב הייתה: ליצור נקודה מובדלת לה לעצמה, מובדלת וטהורה במאה אחוזים ולא מעורבת'.²

ספרה של ענת הלמן מציג לקוראים דיון מרתק בתרבות התל-אביבית ובחברה התל-אביבית בתקופת המנדט. עיקר הדיון מוקדש לשנות העשרים והשלושים, התקופה שבה הפכה תל-אביב מעיירה לעיר הגדולה בארץ-ישראל ולמרכז היישוב היהודי. לכאורה הספר משרטט את קווי המתאר של התרבות והחברה בתל-אביב בתקופה מוקדמת של ההיסטוריה העירונית. אך כפי שמראה הלמן בצורה משכנעת, זוהי התקופה שבה נוצקה ההוויה העירונית בתבנית של תרבות תל-אביבית בעלת מאפיינים עירוניים מובהקים. יתרה מזו, מן הספר מתברר כי דפוסי התרבות העירונית שהתגבשו בתקופה קריטית זו של ההיסטוריה העירונית היו תרומה מכרעת להתפתחותה של אחוזת-בית לעיר אחוזת תזזית שחוויתה העיר הגדולה היא מאפיין מובהק שלה. הספר נפתח במבוא המציג את נושא הספר ופורש רקע כללי לדיון בו. ניתן כמובן לקרוא את

ענת הלמן, אור וים הקיפוח: תרבות תל-אביבית בתקופת המנדט. חיפה: הוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה, תשס"ח, 343 עמ'

תקופת בראשית של מפעל מצליח היא תמיד מרתקת. זו התקופה שבה נקבעים דפוסים ומסורות. זו גם התקופה שבה השינויים הם מהירים ביותר וניכרים לעין. הדבר נכון במיוחד לתל-אביב, 'עיר הפלאות' שנוסדה על החולות מצפון ליפו, ושהפכה לכרך סואן שתפקד כמרכז היישוב היהודי בארץ-ישראל. העיר העברית הראשונה הייתה עיר 'בורגנית' ואתגרה את המדיניות הציונית הרשמית, שהעדיפה התיישבות חקלאית שיתופית. מבלי שמייסדיה התכוונו לכך, התחרות הסמלית בין תל-אביב לירושלים על הבכורה הייתה בלתי נמנעת. תל-אביב העברית והמודרנית, המגלמת את התחייה הציונית, נתפסה כניגודה של ירושלים, הכורעת תחת נטל ההיסטוריה והקדושה.

בדברים שאמר בטקס קבלת אזרחות הכבוד של תל-אביב בשנת 1934 התפייט נחום סוקולוב: 'תל-אביב היא לא עיר, אלא שיר, ולא שיר לירי, אלא אפוס – שיר גיבורים, ולא שיר העתיד לבוא אלא שיר של היום... תל-אביב אינה עוד ארץ-ישראל, אלא עיר בארץ-ישראל ואנרוצים שכל הארץ תהיה תל-אביב כמוכן זה'.¹ עבור הלוקל-פטריוטים של תל-אביב, ומאיר דיזנגוף בראשם, תל-אביב הייתה הביטוי המובהק של עצמאות יהודית. שוטרים עברים, נמל עברי ושלטים בעברית היו התגשמות

2 ידיעות עיריית תל-אביב תרצ"ד-תרצ"ו, עמ' 355.

1 דבר, י' באייר תרצ"ד.

את יחסי הגומלין הדינמיים בין התרבות העירונית לחברה העירונית. הקריאה בספר מובילה את הקורא בבטחה לתחומים שונים של התרבות העירונית, הקיימים זה בצד זה, לעתים זה מתחת לזה ואף בחפיפה חלקית. העיקרון המארגן את הספר הוא תמטי ולא כרונולוגי. החלוקה לפרקים יצרה את שלד הדיון, ואין ספק שמלאכתה של המחברת צלחה בידה: הפרקים השונים עוסקים כל אחד בנושא או בצביר נושאים המציג היבט מוגדר של התרבות התל-אביבית. הדיון נסמך על תיעוד מרשים של התקופה. המקורות שנעשה בהם שימוש כוללים מסמכים השמורים בארכיון העירייה, מאמרים ביומנים ובתקופונים עבריים וסרטים בני התקופה המתעדים את העיר – שילובם של המקורות המגוונים מאפשר ליצור את תמונת הקלדוסקופ הדינמית של התרבות התל-אביבית.

התרבות העירונית היא מכלול מורכב, הכולל תרבות מוסדית, תרבות עממית, תרבות גבוהה, תרבות צריכה, תרבות בילוי ופנאי, תרבות מקורית ותרבות מיובאת. הפרק הראשון בספר מוקדש להיבט הפיזי של תרבות העיר: מראות, קולות, ריחות, אדריכלות ורחובות. הפרק השני עוסק בהיבט הטקסי של חיי העיר: חגיגות והלוויות, פורים בתל-אביב ושבת בעיר העברית הראשונה. הפרק השלישי עוסק בתרבות הצריכה: שווקים ורוכלות, הדוניזם והסתפקות במועט, פרסומות והמסרים שהן מעבירות. הפרק הרביעי מוקדש לתרבות הבילוי והפנאי בתל-אביב: בתי קפה ונשפים, בתי קפה ומסעדות. בפרק החמישי נדונות תת-תרבויות בעיר ובמיוחד זו של המגזר הפועלי בעיר הבורגנית. הפרק השישי והאחרון מתמקד בחברה האזרחית בעיר: באיגודים ובארגונים, ביניהם מכבי האש המתנדבים ו'גדוד מגני השפה', שפעל להשליט את הלשון העברית בעיר העברית.

הספר מבלי להתעכב על המבוא, אך הקורא הסקרן יבוא על שכרו מלוא החופניים. הדיון במבוא, כמו הספר כולו, כתוב היטב ובסמכות שאינה מתנשאת על הקורא. כפי שהמחברת מסבירה בפשטות משכנעת, 'מקרה החקר ההיסטורי הוא העומד בלב המחקר, ותיאוריות ודגמים משמשים רק כלים המסייעים בפענוחו. ההיסטוריונים

פורים תרצ"ד,
תל-אביב
(צילום: זולטן קלוגר)

אינם ששים לוותר על העושר והמורכבות של המקרה המסוים שהם בודקים למען התאמתו בכפיה למודל רחב ומכליל, אלגנטי ככל שיהיה' (עמ' 17). אכן מילים כדרבנות. ולעניין זה יש לשבח את הלמן על כך שריעת הדיון במקרה החקר ההיסטורי מתרחבת באמצעות פרשנויות הנסמכות על תובנות מתחומי ידע שונים, מבלי שהניתוח ייפול בפח העגה הירועה לשמצה שהיא לעתים קרובות מדי מאפיין נלעג של הכתיבה האקדמית העכשווית. בששת הפרקים המרכיבים את הספר המחברת פורשת את מרקם התרבות העירונית, ויותר מזה,

או הירושלמית – פרספקטיבה השוואתית תחדר את הבנת התרבות התל-אביבית כמאפיין ייחודי של העיר העברית הראשונה. אכן אור וים הקיפו את תל-אביב. העיר נבנתה על היבשה, והניסיון שנעשה בשנות השלושים לייבש רצועת ים ולכנות שם רובע חדש של בתי מגורים ובתי מלון נכשל. אולי בגלל השמש הקופחת רוב ימות השנה דווקא חיי הלילה התוססים הם שהעניקו לעיר את אופייה המיוחד: כבר בשנת 1933 חזה נתן אלתרמן כי עתידה תל-אביב להיות 'בירת השעשועים' של ארץ-ישראל. למרות תלונות התושבים על הרעש הבלתי פוסק גם בשעות הקטנות של הלילה, הפיכתה של העיר העברית הראשונה ל'עיר בלי הפסקה' הייתה ביטוי להצלחת העיר, שמייסדיה חלמו על פרוור גנים. ספרה של הלמן, המספר היטב את סיפור ההצלחה הזו, הוא תרומה ייחודית ונחוצה למרחק הספרים על תל-אביב.

ספרה של הלמן מציע מבט מקורי ורענן על העיר העברית הראשונה: כפי שמתברר במהלך הקריאה, התרבות התל-אביבית המתגבשת היא שהפכה את תל-אביב לסיפור הצלחה ציוני. הספר כמובן אינו סוף פסוק. מחקרים שכבר נעשו ואחרים שיבואו בעקבותיו יזרו אור על היבטים נוספים של התרבות התל-אביבית. מעניין יהיה לדעת יותר על התרבות התורנית בתל-אביב: ההיבט היהודי של תל-אביב התבטא לא רק במונחי דמוגרפיה או בסכסוכים בנוגע לשמירת השבת; ברחבי העיר העברית הראשונה היו גם מאות בתי כנסת. יש מקום לבדוק גם את תרבות הדיוור בעיר העברית הראשונה: כיצד נראתה הדירה התל-אביבית (ועד כמה ניתן לדבר עליה בהכללה), כיצד ריהטו אותה יושביה, ואיך התנהלו החיים במרחב הביתי כאשר ברכות מן הדירות הושכרו חדרים לדיירי משנה? מעניין יהיה גם להשוות את התרבות התל-אביבית לזו החיפאית